

– *Vagyis a művelődés segítségével előítéleteink és rítusaink megértéséhez is közelebb kerülünk...*

– Igen, és ezt a mások iránti tiszteletből is meg kell tennünk. Az együttélés folyamán ki kell alakítanunk az egymás mellett élés szabályait és formáit, mert ez a stratégia mindnyájunk számára nyereség. Elsőként Heideggert figyelmeztetett arra, hogy a modern világ nagyon sok emberi értéket elpusztít. Az informatika, a média révén – gondoljunk csak az elnémított, tévé elé ültetett gyerekekre – elvész a valódi rítusok ereje. [...]

Heidelberg, 1999. május 10.

(1999.8.)

PAUL RICOEUR

A fordítás paradigmája

(Részlet)

[...] A fordítás aktusa által felvetett kérdést két úton lehet megközelíteni: a fordítás terminusa értelmezhető szűkebben, egy nyelvi üzenet áttételeként egyik nyelvből a másikba, illetőleg tágabban, mint bármely, jelentéssel bíró együttes ugyanazon nyelvi közösségen belüli interpretációjának szinonimája.

Mindkét megközelítésnek megvan a maga jogosultsága: az első számol a nyelvek pluralitásának és változatosságának vaskos tényével, ezt teszi Antoine Berman *L'Épreuve de l'étranger/ Az idegen próbája* című könyvében, a második, amelyet George Steiner követ *Après Babel/Bábel után* című művében, közvetlenül az átfogó jelenséghez fordul, amely a szerző összefoglalásában így hangzik: „Megérteni annyi, mint fordítani.” Én magam az elsőből indulok ki, amely elsődlegesként kezeli a saját viszonyát az idegenhez, innen jutva el, az egyik nyelvből a másikra való fordítás nehézségein és paradoxonain keresztül, a második kérdésfelvetésig.

Válasszuk hát támpontul a nyelvek sokaságának és változatosságának jelenségét, és szögezzük le elsőként azt a tényt, hogy fordítás azért létezik, mert az emberek különböző nyelveket beszélnek. Wilhelm von Humboldt könyvcímét idézve ez a *nyelvek diverzitása*, amely ugyanakkor rejtélyként tűnik fel: miért nincs csak egy nyelvünk, mindenekelőtt pedig miért van annyi — öt- vagy hatezer, az etnológusok számadatai szerint? Mindenfajta darwini kritérium, mely szerint a túlélésért folytatott harc a hasznosságnak és az alkalmazkodásnak kedvez, csúfos vereséget szenved ezen a ponton: ez a vég nélküli sokféleség nemcsak haszontalan, hanem ártalmas is. Bár a közösségen belüli információcserét a külön-külön vett nyelvek saját integráló-képessége biztosíthatja, a közösségen kívüli cserét szinte lehetetlenné teszi az, amit Steiner „balszerencsés tékozlásnak” nevez. Ám nemcsak a kommunikáció ilyesfajta zökkenői (a Bábel-mítosz, amelyről későbben szólunk majd, földrajzi értelemben vett „szétszóródásról” és „kommunikációs zavarról” beszél) tűnhetnek enigmatikusnak, hanem a nyelv más jellemzőivel szembeni ellentétek is. Mindenekelőtt a nyelv egyetemességének figyelemre méltó ténye: „Minden ember beszél”, ez olyan jelentős kritériuma az emberi mivoltnak, akár az eszközhasználat, az intézmények vagy a temetkezés. Nyelven ez esetben olyan jelek használatát értjük, amelyek maguk nem dolgok, hanem azokat helyettesítik – vagyis e jelek használatát/cseréjét a beszélgetésben – ez lévén bármely közös nyelv közösségi identifikációban betöltött fő szerepe. Ám ezt az egyetemes kompetenciát lokális/helyi performanciái teljességgel meghazudtolják; az egyetemes képességre rácáfol szétszórót, disszeminált, töredezett megvalósulása. Ebből eredeztethetőek a találgatások a mitikus szférában, ám a nyelvfilozófiában is, amikor az a diszperzió és a konfúzió eredetére kérdez rá. E tekintetben a Bábel-mítosz, lévén túl rövid és túl vázlatos irodalmi kivitelezésű, inkább a feltételezett valamikori, mára elveszett paradicsomi nyelv álmába vezet vissza, de nem nyújt tájékoztatást arról, hogyan is ismerhetnénk ki magunkat ebben az útvesztőben. E szemszögből a nyelvek szétszóródása, zürzavara helyrehozhatatlan nyelvi

katasztrófának tűnhet. A következőkben megpróbálok egy ennél jóindulatúbb olvasatot sugallni a közönséges emberi sorsról.

De azt megelőzően jelezni szeretném, hogy van az a második tény, amelynek nem kelene beárnyékolnia az elsőt, a nyelvek sokféleségét: éspedig az a legalább olyan fontos tény, hogy fordítás mindig is létezett. A hivatásos fordítókat megelőzték utazók, kereskedők, követek, kémek, megannyi két- vagy többnyelvű személy! Az olyannyira sajnálatos kommunikációképtelenséggel mindenkor együtt létezik a fordítási aktus, amely minden beszélő részéről feltételezi a sajátjától különböző nyelvek megtanulásának és gyakorlásának képességét. Ez a képesség összefüggeni látszik a nyelvhasználat kevésbé látható más jellemzőivel, amelyek utunk végén elvezetnek a nyelven belüli fordítási eljárások közelébe, amilyen, hogy máris előrebocsássam, a nyelv önmagára utaló/reflexív képessége, a mindenkor adott lehetőség, hogy beszélhetünk a nyelvről, eltávolodhatunk tőle és kezelhetjük saját nyelvünket is akként, mint egyet a többi nyelv közül. A nyelv reflexivitásának kérdését később tárgyalom, egyelőre csupán a fordítás egyszerű tényére koncentrálok. Az emberek eltérő nyelveket beszélnek, ám képesek arra, hogy az anyanyelvüktől különböző nyelveket is megtanuljanak.

Ez az egyszerű tény rengeteg spekulációt szült, ám ezek végső soron terméketlen alternatívába torkollottak, amelytől jó lenne mihamarabb megszabadulni. Ez a bénító alternatíva a következőképpen fest: a nyelvek sokfélesége vagy radikális heterogenitás kifejezője, akkor pedig elméletileg lehetetlen a fordítás; a nyelvek a priori lefordíthatatlanok. Vagy a fordítás tényéből indulunk ki, magyarázatát pedig abban keressük, hogy van egy olyan közös alap, amely lehetővé teszi, ez esetben viszont akár vissza kellene találnunk ehhez az alaphoz – és ez az *eredeti* nyelv gondolata –, akár logikai úton újra kellene tudnunk alkotni, ily módon eljutunk az *egyetemes* nyelv gondolatához. Ezt az abszolút nyelvet – akár édeni, akár egyetemes – fel kellene tudnunk mutatni hangtani táblázataiban, szókészletében, szintaxisában és retorikai szabályszerűségeiben. Ismétlem, mi tehát az alternatíva: ha elfogadjuk, hogy a nyelvek különbözősége radikális, akkor a fordítás jog szerint lehetetlen, ha viszont a fordítást tényként kezeljük, akkor jog szerinti lehetőségét olyan vizsgálat útján kell megalapoznunk, amely tisztázza e tény eredetét vagy rekonstruálja annak *a priori* meglévő körülményeit.

Úgy vélem, ki kell lépünk a fordíthatóság-fordíthatatlanság áldatlan elméleti alternatívájából és másikkal, a fordítói hűség – fordítói hűtlenség gyakorlati alternatívájával felváltanunk, amelyet maga a fordítás művelete vet fel, készen arra, hogy elismerjük: a fordítás gyakorlata kockázatos vállalkozás és továbbra is kutatja a saját elméletét. Meglátjuk majd, hogy a nyelven belüli fordítás nehézségei újlag igazolják ezt a feszélyező beismerést, amelyet az analitikus filozófiával foglalkozó Donald Davidson nemrég elhangzott előadásának címe is jelez: „Elméletileg nehéz, kemény (*hard*) kérdés, gyakorlatilag könnyű, egyszerű (*easy*).”

Ez az én tézisésem is a nyelvek közti és a nyelven belüli fordítást illetően: elméletileg fel-foghatatlan, ám hatékonyan gyakorolható, azon a súlyos áron, amelyről szólunk, ez pedig a hűség versus hűtlenség gyakorlati alternatívája. [...]

(2000. 2.)

Virgínás Andrea fordítása

Beszélgetés Bodor Ádámmal

(Részlet)

[...] *Bányai Éva*: Nem vagy grafomán író, keveset írsz, a csend poétikájáról beszélnek, amikor írásaidat jellemzik. Miért írsz ilyen keveset?

Bodor Ádám: Én ezt pontosan nem tudom. Valószínűleg azért, mert nem igazi írói alkatom. Az igazi író grafomán, sorolhatnám a példákat, nevük közhelyszámba megy már manapság, de valójában ők is az igazi nagyok. Ők a szövegek áradatában gondolkodnak, én inkább képekben, helyzetekben. Merő véletlenség, hogy az, ami bennem motoszkál, végül